

MEDIJI U BOSNI I HERCEGOVINI: SADAŠNJOST I BUDUĆNOST

Svako moderno demokratsko društvo počiva na nakoliko temeljnih sloboda. Pored slobode govora, demokratski poredak garantuje i slobodu medija. Sloboda medija je nezamisliva bez uređenog sistema informisanja, bez zakona i propisa koji definišu osnivanje, vlasništvo i djelovanje medija, te odgovornost za kreiranje i plasiranje informacija. Tokom pandemije virusa korona dodatno smo se uvjerali koliki je značaj kvalitetnog informisanja i profesionalne novinarske etike. Zdravo novinarstvo i zdravi mediji, uz zdravu saradnju sa predstavnicima vlasti, neophodni su i za očuvanje javnog zdravlja. Ovaj dokument nastao je kao rezultat istraživanja u oblasti medijske regulative u BiH, stanja u medijima i položaja novinara, u okviru Škole za političke studije Savjeta Evrope. Istraživanje je rezultat dijaloga predstavnika medija, civilnog društva, institucija i političkih stranaka iz cijele BiH. Doprinos unapređenju legislativnog okvira i medijske prakse u BiH svrha je izrade ovog dokumenta.

Zakonski okvir BiH

Bez obzira na velike napore uložene u poslijeratnoj obnovi medijskog sistema, ni na jednom nivou vlasti unutar BiH nije dovršena medijska zakonska

regulativa. Posljedica toga jeste vrlo neuređen sistem otvaranja i djelovanja medija, a posebno medijske odgovornosti u javnom diskursu. Trenutno ne postoji zakon o informisanju ili zakon o medijima, pa ni regulisano pitanje vlasništva u medijima, što bi donekle umanjilo političke i ekonomske pritiske na medijske kuće, ali i same novinare. Na entitetskom i na nivou BiH postoje zakoni o kleveti i zakoni o slobodi pristupa informacijama, koji su primarno uspostavljeni kao zakoni za građane, a ne za medije. Zakoni o javnom RTV sistemu su nametnuti od strane OHR-a, pa iako su naknadno mijenjani, nikada nisu dostigli oblik za koji bi mogli reći da je u punom interesu javnosti. Zakon o komunikacijama BiH tiče se isključivo elektronskih medija, ali samo kroz ulogu Regulatorne agencije za komunikacije BiH (RAK), kao krovnog regulatornog tijela, koje je propisalo kodeks izvještavanja. Savjet za štampu BiH, kao strukovno udruženje, ima isključivo savjetodavnu ulogu iz pozicije civilnog sektora.

Onlajn oblast nije uređena niti jednim zakonom, što su razne interesne grupe u BiH iskoristile kroz agresivne kampanje brojnih anonimnih portala. U nedostatku jasnih pravila, prenošenjem pisanja anonimnih portala, odnosno nepoznatih izvora, učestvuju i registrovani mediji, a nerijetko i javni servisi. Informisanje je

ostavljeno na volju individualne procjene i etičkih standarda novinara i urednika. To nikako ne bi smjelo da se dešava, jer nedostatak medijske zakonske regulative ima ozbiljne posljedice na svakodnevni život građana, na izborni proces, kao i na proces demokratizacije u cjelini.

Medijska i informacijska pismenost

U 21. vijeku pismenost se svodi na skup vještina i znanja potrebnih za uspješan i kvalitetan život u društvu znanja. Informacijska pismenost je efikasno korištenje informacija da bi se riješili problemi.¹

Svi građani koji na aktivan ili pasivan način učestvuju u kreiranju javnog mnjenja pripadaju javnosti. Važan segment javnosti čine mediji koji prenose, filtriraju i tumače informacije za koje sami procijene da su od opšteg interesa. Na osnovu tih informacija javnost kreira vlastito i kolektivno mišljenje. Ukoliko je ovaj proces na bilo koji način poremećen, javnost neće dobiti valjane informacije, te neće biti u stanju da valjano formira mišljenje i tako utiče na procese u društvu.

Mediji su iz nekoliko razloga najosjetljiviji segment javnosti, posebno u BiH. Već duži niz godina novinarstvo je u krizi. Najvećim dijelom zbog pritiska politike da kroz sistem finansiranja ovlada medijima, oni su dramatično izgubili na kvalitetu i kredibilitetu. Sve je to uticalo i na trend kadrovske osipanja medijskih kuća. Političko upravljanje finansiranjem medija uslovalo je da mediji egzistiraju u finansijskoj nestašici, zbog čega sami nisu u stanju da podignu kvalitet, niti da proizvode vlastite kadrove.

Novinari se tako iz obrazovanih pronalazača, istraživača i tumača vijesti pretvaraju u megafone političkih stranaka ili drugih interesnih grupa. Njihove funkcije, barem kada je riječ o tumačenju informacija, u određenoj mjeri su preuzeli blogeri, influenseri i komentatori, ali zbog činjenice da oni ipak nisu na izvoru informacija, njihov kredibilitet je sporan. Posljedica je opšti pad povjerenja građana u sve vrste informacija dostupnih iz medija, zbog čega javnost nema mogućnost pravilnog razumijevanja i svrsishodnog procesuiranja dostupnih informacija.

Informacijska pismenost sadrži određeno kritičko mišljenje, jer podrazumijeva sposobnost traženja, pronalaženja i primjene informacija. Komunikacija i

informisanje su se preselile na pametne telefone i korisnik je u mogućnosti svake sekunde da traži željenu informaciju. U brzini traženja informacija bitno je vrednovati i odabrati, te imati svijest o pouzdanosti informacije i vjerodostojnosti izvora, kako bi se ta informacija mogla širiti dalje.

Zbog sveprisutnosti raznih medija, medijska pismenost smatra se jednom od ključnih kompetencija današnjice. Prema široko prihvaćenoj definiciji, uključuje sposobnosti pristupa, analize, vrednovanja i stvaranja medijskih poruka u različitim oblicima. Prema Evropskoj povelji o medijskoj pismenosti, medijski pismene osobe trebalo bi da su u stanju da koriste medijske tehnologije za pristup, čuvanje, dobijanje i dijeljenje sadržaja, da shvate kako se i zašto stvara medijski sadržaj, da razumiju poruke koje prenose, da prepoznaju i izbjegavaju ili dovode u pitanje neželjene, uvredljive ili štetne medijske sadržaje.

Medijska pismenost podrazumijeva mogućnost razlikovanja vijesti i oglasa, mišljenja i informacije, propagande, razumijevanje vlasništva medija i uticaj ekonomije na medije. Medijska pismenost zahtijeva vještine kritičkog razmišljanja, koje omogućuju ljudima da nezavisno biraju koje će medijske sadržaje pratiti i kako da interpretiraju informacije koje primaju putem kanala masovne komunikacije.

U vrijeme sve jačeg uticaja digitalnih medija, medijska pismenost podrazumijeva i određeni nivo informatičke pismenosti za sve one koji konzumiraju medijske sadržaje putem interneta. Kao i sa svakim novim kanalom masovne komunikacije, onlajn mediji imaju svoje načine oblikovanja poruka i informacija koji zahtijevaju razvoj novih znanja. Na internetu osnovna stvar pri odabiru izvora informisanja je razlikovanje stvarnih medija od internet stranica koje služe raznim ekonomskim, ličnim i/ili političkim interesima. Ako medij nema istaknut impresum - objavljene informacije o vlasništvu portala i identitetu osoba koje ga uređuju i za njega pišu, takvom mediju se ne može vjerovati.

Šta je medij?

Medij je sredstvo javnog obavještanja koje riječima, slikom i zvukom prenosi urednički oblikovane informacije, ideje i mišljenja i druge sadržaje namijenjene javnoj distribuciji i neodređenom broju korisnika. Pod medijem se podrazumijevaju dnevne i periodične novine, radio i televizijski program, servisi

¹ Zurkowski, 1974.

novinskih agencija, te elektronska izdanja štampanih i RTV medija, kao i internet portali.

Profesionalni mediji ne mogu biti anonimni. Skrivanje vlasništva medija ili internet stranica, kao i identiteta osoba koje uređuju i vode kanale komunikacije govori da se vjerovatno ne radi o mediju kome treba vjerovati. Anonimnost se uvijek koristi kako bi izbjegli odgovornost za ono što objavljuju. Iako sadržaji i kod anonimnih portala izgledaju poput novinarskih, impresum je znak odgovornosti i identiteta medija. Impresum u pravilu sadrži: naziv medija, naziv i sjedište izdavača, adresu elektronske pošte ili kontakt, lična imena odgovornih urednika medija i novinara.

Koje novinar?

Novinar je osoba koja se bavi novinarstvom - prikupljanjem informacija od javnog značaja, o tekućim događajima, aktuelnim temama i osobama, oblikuje ih u profesionalne novinarske forme i objavljuje u štampanim, televizijskim, radijskim i elektronskim medijima. Svoju publiku izvještavaju o svemu što misle da bi ona željela ili morala znati. Za obavljanje poslova novinara, bilo bi poželjno završiti studij novinarstva. Novinar mora imati široku opšu kulturu i informisanost iz raznih područja. Mora se jasno izražavati, te dobro vladati pravopisom i gramatikom maternjeg jezika. Novinar mora biti svjestan posljedica objavljivanja određenih informacija i da zna da procijeni hoće li njihovo objavljivanje više koristiti ili štetiti javnosti.

Mediji danas uglavnom direktno zavise od politike ili pak oglašivača, koje zanima samo čitanost, gledanost i posjećenost medija, a ne sadržaj i njegov kvalitet. Radi očuvanja kredibiliteta novinarske profesije i vraćanja digniteta, važno je javnost uputiti da razlikuje novinara od medija, jer vrlo često kredibilitet medija i novinara nisu komplementarni.

Kleveta i mediji

Kleveta i zaštita od klevete jedna je od tema koja redovno izaziva veliku buru tokom dijaloga i rasprava medija sa jedne strane i političara i ostalih nosilaca javnih funkcija sa druge strane. U nedostatku zakona o medijima ili informisanju, koji bi precizno odredio granice javnog interesa za informacijama o ponašanju nosilaca javnih funkcija, javnost je oslonjena samo na građanske zakone o zaštiti od klevete.

Neki od političara posežu za prijetnjama sudskim obračunom, dok novinari ogroman broj tužbi za klevetu smatraju sredstvom pritiska na medije. Učestale tužbe su, između ostalog, uticale na uvođenje samocenzure među novinarima, zbog straha od odmazde političkih funkcionera, pogotovo kad se radi o medijima na lokalnom nivou.

Izuzetno visok broj tužbi za klevetu ilustruje odnos javnih ličnosti prema javnoj odgovornosti, ali i sklonost pojedinih medija za medijskim odmazdama nad neistomišljenicima. Nespremnost na javnu kritiku dio visokih funkcionera rješava sudskim postupcima i obračunima protiv novinara. Kada se analiziraju imena podnosilaca tužbi protiv novinara/urednika i osnivača medija, lako je uočiti da su to u najvećem broju slučajeva predsjednici političkih partija ili nosioci najviših funkcija u organima vlasti – predsjednici, premijeri, ministri, direktori i druge javne ličnosti.

Tužbe i prijetnje novinarima u manjim lokalnim zajednicama pogotovo imaju obeshrabrujući efekat na novinare. Ako ne svi, onda dio takvih postupaka predstavlja određeni pritisak na novinare, jer su novinari i urednici prinuđeni da odgovaraju na tužbe, da traže i plaćaju advokate i vrijeme provode u sudu.

Nema pouzdanih podataka o tačnom broju podignutih i broju povučenih tužbi, te visini odštetnih zahtjeva, budući da sudovi klevetu vode zajedno sa ostalim parničnim postupcima za naknadu štete. Takođe, učestala je pojava da javne ličnosti preko medija najavljuju tužbe, iako do tužbi kasnije nikada i ne dođe. Nema sumnje da je i ovo dio poruka i prijetnji novinarima i medijima.

U BiH ne postoji jedinstveni zakon o zaštiti od klevete, već tri odvojena zakona (Republika Srpska, Federacija BiH i Brčko distrikt), usvojeni u razmaku od tri godine (2001-2003). Zakoni su doneseni na inicijativu Kancelarije visokog predstavnika za BiH i na osnovu nacrtu koji je pripremila mješovita grupa stranih i domaćih eksperata. Do 1999. godine sudski procesi za klevetu i uvredu odvijali su se u skladu sa krivičnim zakonima.

Osnovni cilj donošenja ovih zakona je dekriminalizacija klevete, koja bi trebalo da doprinese većoj slobodi izražavanja i opštoj demokratizaciji društva. Dekriminalizacija klevete znači da su potpuno isključeni krivični sudski postupci za klevetu i

mogućnost izricanja novčanih ili zatvorskih kazni za novinare i urednike, odnosno vlasnike medija na osnovu krivičnog zakonodavstva.

Na osnovu zakona o zaštiti od klevete moguće je voditi isključivo parnični (građanski) postupak u slučajevima tužbi za klevetu i dobiti novčano obeštećenje. Iako su prvenstveno građanski, ovi zakoni ipak ohrabruju medijske slobode i uspostavljaju balans između zaštite prava na slobodu izražavanja i zaštite privatnosti i ugleda svake osobe. Njihovu osnovu predstavljaju najviši demokratski principi sadržani u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, preporuke/deklaracije Savjeta Evrope o zaštiti medijskih sloboda, te standardi uspostavljeni u presudama Evropskog suda za zaštitu ljudskih prava.

Ovim zakonima zabranjeno je institucijama vlasti i svim javnim ustanovama da podnose tužbe za naknadu štete. To pravo imaju samo fizičke i pravne osobe. Javni funkcioneri i javni službenici mogu podnositi tužbe isključivo u vlastito ime. Razlog za to je što se smatra da javna vlast na raspolaganju uvijek ima dovoljno legitimnih sredstava da objavi tačnu i provjerenu informaciju.

Odgovornost za klevetu u medijima (zajedno ili odvojeno) dijele autor, urednik, izdavač ili bilo ko drugi ko ima kontrolu nad objavljenim sadržajem. U slučaju navođenja drugih citiranih osoba (intervjui i slično) i te osobe mogu biti odgovorne.

U zakonima su postavljeni principi kada ne postoji odgovornost za klevetu. To su, prije svega, pravo na izražavanje mišljenja (vrijednosni sud), potom slučajevi kad su objavljene informacije u suštini tačne, a netačne u nebitnim dijelovima, kad je u pitanju prenošenje informacija u toku postupanja zakonodavne, pravosudne i izvršne vlasti... Ne postoji odgovornost ako je izražavanje bilo razumno. Zakoni precizno navode sedam okolnosti koje sud u tom ocjenjivanju mora uzeti u obzir (način, oblik i vrijeme iznošenja ili pronošenje izražavanja, prirodu i stepen prouzrokovane štete, pristanak oštećenog, te činjenice da li izražavanje predstavlja objektivnu i tačnu informaciju, da li se ono odnosi na privatni život ili na pitanja od političkog i javnog interesa...). Za medije i novinare najvažnija je odredba koja ih oslobađa od odgovornosti ukoliko su postupali dobronamjerno i u skladu s opšteprihvaćenim profesionalnim standardima (član 7,2 Zakona FBiH i član 6.v Zakona RS).

Od izuzetne je važnosti i što ovi zakoni daju pune garancije novinarima i svim drugim licima u procesu dobijanja i objavljivanja informacija na zaštitu vlastitih povjerljivih izvora i svih dokumenata dobijenih od takvih izvora. Takve garancije, međutim, ne oslobađaju nikoga od odgovornosti za namjerno i protivno profesionalnim standardima objavljivanje lažnih informacija.

Transparentnost vlasništva u medijima

Jedno od najvažnijih pitanja kada je riječ o medijskom integritetu je transparentnost vlasništva nad medijima. Građanima bi trebalo da budu dostupne informacije ko su novinari, urednici i vlasnici određenog medija. Na taj način bi se mnogo lakše mogli shvatiti pravi izvori informacija koje mediji plasiraju, te prepoznati koji su interesi za objavljivanje određenih informacija.

U ovom trenutku u BiH ne postoji zakonska regulativa o transparentnosti vlasništva nad medijima. Bolje rečeno, postoji djelimična transparentnost i regulacija kroz proces registracije privrednih subjekata. Ono što je očigledan nedostatak kod ovakvog principa je činjenica da su na ovaj način obuhvaćeni samo tradicionalni mediji (štampani mediji, radio i televizija), odnosno mediji koji imaju regulatora koji im izdaje dozvole/koncesije, te vode registar takvih medija.

U BiH Regulatorna agencija za komunikacije ima nadležnost za elektronske (radiodifuzne) medije, tj. radio i televiziju, izdaje dozvole, te reguliše rad i vodi javni registar nosilaca dozvola za emitovanje. Prema podacima pomenutog registra za 2020. godinu, u BiH postoje 192 elektronska medija: 139 profitnih radiostanica, četiri neprofitne (plus tri emitera Javnog RTV sistema) i 43 TV stanice (plus tri emitera Javnog RTV sistema).

Kada je riječ o štampanim medijima, za njihovo registrovanje nadležni su entitetski nivoi vlasti, koji vode registre javnih glasila. Međutim, ti registri nisu javni. S druge strane, registar štampanih medija objavljen je na stranici Savjeta za štampu i onlajn medije, koje je po svom pravnom statusu NVO i nema ulogu regulatora. Riječ je o savjetodavnom tijelu koje pokušava da utiče na medije po principu samoregulacije. Međutim, ono što je važno, vode registar štampanih medija u kojem se nalaze osnovne informacije o izdavačima tih medija. Prema ovom

registru, na području BiH imamo sedam dnevnih novina, te 184 različitih izdanja, magazina i časopisa (sedmičnih, dvosedmičnih, periodičnih).

Ono što predstavlja najveći problem kada je pitanje transparentnog vlasništva nad medijima su onlajn mediji - ogroman je broj informativnih veb-stranica (portala), koje djeluju na području BiH. Međutim, nemoguće je utvrditi sam broj takvih medija, kao i njihovu vlasničku strukturu. Vrlo mali broj onlajn medija na području BiH imaju impresum i ostale dostupne informacije o vlasničkoj strukturi. To su uglavnom portali već poznatih medijskih kuća, kao i nekolicina etabliranih portala i nezavisnih medijskih projekata.

Ipak, najveći problem po kvalitet izvještavanja predstavljaju manji portali, kojima je nemoguće utvrditi vlasničku strukturu, način finansiranja, a koji u velikoj mjeri krše sve norme profesionalnog informisanja. Štaviše, zahvaljujući modernoj tehnologiji, takvi portali u najvećem broju slučajeva kriju i vlasništvo nad domenom. Riječ je o medijima koji su postali ogroman izvor dezinformacija, senzacionalističkih vijesti, političkih uticaja itd... Zbog toga se najveći broj vlasnika takvih medija odlučuje za kupovinu međunarodnih domena, jer su za kupovinu nacionalnog domena (.ba) potrebni određeni lični dokumenti i podaci.

Kada je riječ o transparentnosti vlasništva nad medijima, potrebno je napomenuti da BiH na svom evropskom putu ima obavezu da jača ovaj segment. Upravo je jedno od pitanja u Upitniku Evropske unije u 2016. godini bilo posvećeno transparentnosti vlasništva nad medijima, trenutnom zakonskom okviru i sprovođenju na terenu.

Sredinom 2019. godine Evropska komisija je izradila Mišljenje o zahtjevu BiH u članstvu i Analitički izvještaj koji navodi da BiH mora usvojiti zakon o transparentnosti vlasništva nad medijima, te da se mora uspostaviti i registar vlasništva. Na taj način bi se, između ostalog, smanjio i rizik od skrivene koncentracije. U Izvještaju EK navodi se i da postoji veliki politički uticaj nad medijima, kao i da poslovni interesi ugrožavaju uređivačku politiku.

Proaktivna i reaktivna transparentnost organa javne vlasti (sloboda pristupa informacijama)

Koncept dobre uprave (*good governance*) podrazumijeva otvorenu vlast koja funkcioniše na principima efikasnosti, transparentnosti i zakonitosti. U tom kontekstu zahtjevi za transparentnijom upravom nisu usmjereni protiv te uprave, već ka postizanju dobrobiti i za građane, ali i za samu upravu.

Treba imati na umu da zakoni o slobodi pristupa informacijama (ZOSPI) nisu zakoni za novinare, već za građane. Institucije i organi vlasti često se kriju iza ovih zakona, kako bi odugovlačili sa odgovorima novinarima i dobili na vremenu, vrlo često svjesni i u tome i odlučni da na mnoga pitanja nikada neće ni odgovoriti. ZOSPI je odličan za medije koji se bave isključivo istraživačkim novinarstvom. Za sve druge novinare i medije kojima informacije trebaju na dnevnoj bazi – 15 dana je rok za odgovor koji nije u interesu javnosti.

Zakoni o slobodi pristupa informacijama u BiH i entitetima usvojeni su 2000. i 2001. godine, s ciljem da se informacije koje su pod kontrolom javnih institucija učine dostupnim svim građanima. Prema zakonima, te informacije predstavljaju značajno javno dobro i pristup njima podstiče transparentniji i odgovorniji rad institucija i njima se, bar u teoriji, podstiče demokratski proces.

Uprkos tome, određeni dijelovi uprave na svim nivoima vlasti u BiH ipak ne sprovode zakone o slobodi pristupa informacijama u praksi i tako imamo paradoksalnu situaciju da zakone praktično krše oni koji su ih i donijeli. Pored toga, nema jasne odgovornosti za nepružanje informacija, čak ni u slučajevima kada su neki od tražilaca informacija po ovom zakonu dobili tužbu protiv javnih institucija.

Skoro dvije decenije od usvajanja zakona o slobodi pristupa informacijama na svim nivoima u BiH, neki službenici institucija i dalje smatraju da su odredbe ovih zakona neobavezujuće. U većini slučajeva borba novinara sa institucijama je Sizifov posao, pogotovo kad se traže podaci o načinu trošenja javnog novca. Institucije najčešće izbjegavaju da daju odgovore, pa borba za informacije traje mjesecima. Jedno od najčešćih opravdanja za nedostavljanje informacija je da prikupljanje podataka zahtijeva puno vremena, te da službenici institucija imaju važnijih poslova.

Često se zloupotrebljava institucija izuzetaka od slobode pristupa informacijama, pa mjesecima traje i grčevita borba upornih novinara sa organima javne uprave u dokazivanju pogrešne postavke. Građani imaju pravo da traže, a institucije su dužne da im omoguće pristup informacijama kojima raspolažu, osim ako je riječ o podacima čije bi objavljivanje moglo da šteti bezbjednosti ili da ugrozi pravo na zaštitu ličnih i povjerljivih komercijalnih podataka. U tom slučaju institucije moraju sprovesti tzv. test javnog interesa kojim dokazuju da je informacija zaštićena. Takođe, pozivanje na Zakon o zaštiti ličnih podataka čest je izgovor organa uprave, čiji je cilj nerijetko skrivanje informacija od javnosti.

Iako strogi zakoni postoje, nevladin sektor, ali i mediji, često su prisiljeni da koriste neformalne kanale i privatne kontakte kako bi dobili pristup informacijama od javnog značaja. Prakse se razlikuju na različitim nivoima vlasti u BiH. Čak i onda kada su ispunjeni određeni preduslovi, upitno je da li će na zahtjev za slobodan pristup informacijama biti odgovoreno. Informacijama koje se tiču javnog novca, tendera, kompanija u javnom vlasništvu i javne potrošnje najteže je pristupiti. S druge strane, treba uzeti u obzir i da nije dovoljno samo objaviti informacije, već da bi te informacije trebalo da budu i u otvorenom formatu, lako razumljive i lako upotrebljive od strane korisnika.

Veća i kvalitetnija informisanost građana dovodi do jačanja povjerenja u institucije koje proaktivno objavljuju potrebne informacije. U zavisnosti od toga koja strana inicira komunikaciju postoji *reaktivna transparentnost* uprave – temelji se na tome da građani zahtijevaju informacije na osnovu ZOSPI i dostavlja na njihov zahtjev, te *proaktivna transparentnost* – uprava samoinicijativno objavljuje određene informacije, jer želi građane da informiše o svom radu, njihovim pravima i obavezama ili ih želi uključiti u procese donošenja odluka, zakona, politika djelovanja i slično.

Kako bi se izgradilo povjerenje građana u upravu, ona mora biti transparentna, njen rad mora biti vidljiv i razumljiv građanima, jer se time smanjuje mogućnost korupcije i zloupotrebe vlasti, te omogućuje građanima da uzmu aktivno učešće u donošenju odluka.

Javni servisi u BiH - uloga u društvu i izazovi s kojima se susreću

Javni medijski servis ima posebnu ulogu u informisanju javnosti. Za razliku od komercijalnih medija koji su orijentisani ka zaradi, dužnost javnog servisa je da publici obezbijedi kvalitetne medijske usluge koje uključuju raznovrsne informativne, kulturne, obrazovne i zabavne programe. Osnovna uloga javnog servisa je da služi interesu javnosti, jer je navedeno da su oni „osnovani od javnosti, kontrolisani od javnosti i finansirani od javnosti“. Prema teorijskim principima, zadatak javnog medijskog servisa je da informiše istinito i nepristrasno, da u svojim programima poštuje osnovna ljudska prava i slobode, pluralizam ideja i mišljenja, da unapređuje obrazovanje, kulturu i medijsku pismenost stanovništva. Programi javnog servisa moraju da budu dostupni za sve i da se tiču svih društvenih grupa, uključujući i one osjetljive. Njihova uloga je da obrazuju publiku i podstiču učešće u društvenom životu. Programski sadržaj javnih servisa mora biti nezavisan od državnih interesa, kao i od političkih partija.

U BiH postoje tri javna servisa (BHRT, RTRS i RTVFBiH). BHRT ima ulogu državnog emitera, dok su druga dva emitera entitetska. Rad javnih servisa regulisan je sa četiri zakona: Zakon o javnom radio-televizijskom sistemu, te kroz zakone o BHRT (usvojen na državnom nivou), RTRS (usvojen u NSRS) i RTV FBiH (usvojen u Parlamentu FBiH).

Javni servisi u BiH se u svom radu susreću sa brojnim problemima koji urušavaju kvalitet rada. Prije svega, nalaze se pod konstantnim političkim pritiskom. Članovi upravnih odbora se biraju u parlamentima, te je njihov sastav uslovljen političkom situacijom i odnosima stranaka koje su na vlasti. Slična situacija je i sa izborom čelnih ljudi u RTV servisima, a dominantan politički uticaj je najvidljiviji i u uređivačkoj politici.

Samim tim, stvoren je i problem finansiranja javnih RTV servisa. Postojećim zakonskim rješenjima, svako domaćinstvo i pravno lice koje ima radio ili TV prijemnik ima i obavezu plaćanja mjesečne takse za posjedovanje tih uređaja. Službe naplate su pod ingerencijom entitetskih emitera, a prikupljena sredstva se, prema Zakonu o javnom radio-televizijskom sistemu BiH dijele (BHRT-50%, RTRS-25% RTV FBiH- 25%). Iako je u prethodnih nekoliko godina bilo više inicijativa i predloženih modela za

prikupljanje i raspodjelu takse, do danas nije uspostavljeno rješenje koje bi zadovoljilo sve tri javna emitera.

Politički odnosi između i unutar entiteta, doveli su do činjenice da veliki broj građana na razne načine izbjegava plaćanje takse. Tome najviše doprinose izjave mnogih političkih aktera, koji u svojim agendama iz raznih razloga pozivaju na neplaćanje RTV takse. Naplativost takse je u veoma malom procentu (iako je riječ o zakonskoj obavezni), emiteri ne obračunavaju i ne dijele prikupljena sredstva prema trenutnom modelu, pa su stvorena ogromna dugovanja koja prijete da dugoročno destabilizuju rad sva tri emitera. S druge strane, javni servisi imaju mogućnost samofinansiranja i putem marketinga (oglašavanja).

U skladu sa preuzetim obavezama tokom pridruživanja EU, BiH se obavezala da stvori jedinstveno tijelo - Korporaciju javnih RTV servisa, koja bi trebalo da bude zajednička upravljačka struktura između RTV servisa. Iako je ovo predviđeno Zakonom o javnom RTV sistemu još 2005. godine, do danas, takođe, zbog političkih opstrukcija ovo tijelo nije zaživjelo.

Valja napomenuti i da je BiH jedina zemlja u Evropi koja nije sprovela digitalizaciju. Javni RTV, kao nosioci dozvola za emitovanje u multipleksima A i B, nikada se nisu dogovorili oko načina kojima bi pokrenuli ovaj proces. Samim tim, evidentno je da je složena politička situacija u BiH zarobila kompletan javni sistem emitovanja. U trenutnim uslovima njegov razvoj je nemoguć, a opstanak veoma neizvjestan.

S druge strane, tokom poplava 2014, kada je izvještavanje širom zemlje bilo izuzetno zahtjevno, kao i tokom 2020. godine, za vrijeme pandemije virusa korona, kad su javni servisi preuzeli vodeću ulogu u nastavnom procesu, pokazalo se da su javni servisi spremni za izazove, ali da treba da se oslobode političkog pritiska.

Onlajn-mediji

Posebno mjesto u informisanju građana predstavljaju onlajn-mediji. U posljednjih nekoliko godina velika je ekspanzija onlajn medija u BiH. Ono što odlikuje ove medije jeste velika brzina objavljivanja informacija, tehnološke mogućnosti razvoja multimedijalnih sadržaja koji publici pružaju kompletan uvid u određene teme, kao i mali troškovi održavanja takvih

medija. Pojavom koja se zove medijska konvergencija, internet mediji su "ukinuli" tradicionalne granice između medija. Digitalizacija sadržaja podstakla je potpuno odvajanje sadržaja od klasičnih oblika njegove distribucije.

Kombinacija slike, teksta, video i audio sadržaja koje internet omogućava donijela je proizvodnju novih oblika medijskih sadržaja. Pojavom širokopojsnog interneta i njegova dostupnost većini populacije, onlajn mediji su postali jako popularni, posebno kod mlađe publike, koja se dominantno informiše na ovaj način. Prema posljednjim izvještajima o slobodi medija u BiH, za 35% stanovništva internet predstavlja prvi izbor u procesu informisanja i nalazi se na drugom mjestu, odmah iza televizije. Slijedom istog istraživanja, 38% građana smatra internet kao kvalitetan izvor informisanja, dok više od 70% građana ima mišljenje da ova platforma ima važan uticaj za javnost i građane.

Razvojem društvenih mreža, kao i stvaranjem besplatnih platformi, medijska industrija se transformisala, a tradicionalni mediji izgubili su monopol na objavljivanje informacija. Prema izvještaju o slobodi medija, više od 70% građana BiH smatra da je internet demokratizovao komunikaciju i omogućio pluralizam mišljenja. Internet mediji su postavljeni na globalnoj osnovi, koriste se uglavnom međunarodni domeni, pa je samim tim jako slaba regulacija takvih medija. Bez obzira na povećan broj internet portala i javno dostupnih medijskih sadržaja, skoro 50% stanovnika u BiH ne osjeća se kvalitetnije informisanim.

Najveći razlog leži u činjenici da se za internet u najvećoj mjeri vezuje pojam lažnih vijesti. Naime, nepostojanje jasnih zakonskih propisa koji regulišu ovu oblast, kao i regulatora stvorili su sivu zonu koja je aktuelizovala pitanje profesionalnih standarda i poštovanje etičkih načela u procesu informisanja.

Zloupotrebe onlajn medija

Online mediji postali su i najubojitije sredstvo u političkom komuniciranju. Najčešće se to odlikuje kroz objavljivanje netačnih informacija. Više od 60% netačnog ili obmanjujućeg sadržaja koji je objavljen u onlajn medijima odnosi se na političke teme. Prema nekim istraživanjima, uočene su dvije pojave u onlajn sferi:

- 1) “oportunistički dezinformatori”, koji koriste anonimne portale i društvene medije, najčešće sa motivom finansijske koristi;
- 2) politički i državni akteri, koji koriste kako javne, tako i komercijalne medije za širenje dezinformacija koje pogoduju njihovim političkim agendama.

Kampanje dezinformisanja javnosti nisu incidentna pojava nego je riječ o planiranim aktivnostima, koje za cilj imaju diskreditaciju političkih protivnika, kao i za ostvarivanje određenih finansijskih i drugih interesa. Pojava velikog broja anonimnih portala (onlajn medija za koje se ne zna vlasnička struktura, nepostojanje impresuma) sve više zbunjuje javnost. S druge strane, u onlajn medijima sve prisutniji je i govor mržnje, koji prijeti da dodatno destabilizuje društvo.

Pojava ovakvih medija u izbornim godinama pokazuje da je riječ o dobro pripremljenim akcijama kojim upravljaju određeni politički centri. Finansiranje ovakvih medija vrši se uglavnom gotovinom, tako da ne ostaje trag o naručiocima, kao i onima koji upravljaju ovim procesima. Zabrinjavajuća je pojava da pojedini renomirani mediji sve češće koriste informacije koje su proizveli tzv. anonimni portal, te samim tim mogu se staviti u određene korelacije.

Lažne vijesti

Plasiranje lažnih vijesti nije nikakva novost u svijetu, ali je pojam *fake news* dobio na značaju i intenzitetu razvojem interneta, portala i društvenih mreža. Procvatom digitalnih tehnologija pojam lažnih vijesti i dezinformacija poprimio je novi oblik, koji su akademska javnost, državni akteri i medijski profesionalci u svijetu počeli prepoznavati kao kompleksniji sistem hibridnih prijetnji.

Namjerno širenje lažnih vijesti, a samim tim i govora mržnje koji proizlazi kao posljedica, globalni su problem za koji se traži i tehnološko i pravno rješenje. Evropska unija je u decembru 2018. godine usvojila Akcioni plan protiv dezinformacija, prepoznajući ih kao ozbiljnu prijetnju demokratskim procesima. Zemlje Zapadnog Balkana izostale su iz ovog plana.

Pojedinci i čitave grupe izloženi su organizovanim kampanjama lažnih informacija. Ljudi koji su iz nekog razloga u datom trenutku nepoželjni određenoj grupi često su žrtve npr. fotomontaža koje prikazuju kao stvarne fotografije. Nakon toga nerijetko uslijede i

prijetnje, što sve zajedno može da dovede do ozbiljnog narušavanja lične i kolektivne bezbjednosti.

Objavljuju se izmišljena istraživanja koja utiču na određenu pojavu i takva se nekritički šire dalje. Pospješuje se cvjetanje brojnih teorija zavjere, bez obzira na činjenice koje to opovrgavaju. Osim političke i propagande čiji je cilj finansijski uticaj, često je i nadriljekarstvo i iscjeliteljstvo tema ovih organizovanih kampanja, čime se ugrožava njega i zdravlje stanovništva, u šta smo najbolje mogli da se uvjerimo tokom pandemije virusa korona.

Kako funkcioniše sistem dezinformisanja

Glavni izvori dezinformacija i obmanjujućeg sadržaja su anonimni portal. Anonimni portal kreiraju lažnu vijest, prenose je privatni komercijalni mediji, društvene mreže, ali u posljednje vrijeme, često, i javni servisi i nacionalne agencije. Anonimni portal nemaju impresum, nemaju nikakve podake o registraciji. Samim tim ne podliježu nikakvim propisima, ne objavljuju ni demantije, a najčešći način djelovanja je povezivanje sa nekoliko desetina Fejsbuk stranica koje prenose sadržaj tog portala. Taj model poslovanja poznat je kao „farma portala“. Mreža veb-stranica i Fejsbuk grupa koju kreira ista osoba ostaje do kraja anonimna, nemaju redakciju i novinare, a konzumenti, ne znajući o čemu se radi, kroz naoko zabavan sadržaj upijaju lažne informacije.

Procvat digitalnih tehnologija potpuno je izmijenio medijsko tržište i, da bi opstali, natjerao mnoge medije da smanje svoje kapacitete (kopi-pejst novinarstvo, sa sve slabije plaćenim pravim novinarima) i počnu pribjegavati senzacionalističkim taktikama privlačenja publike, spuštajući se ispod standarda novinarske profesije. Zbog toga su i tradicionalni mediji postali pogodan faktor za širenje dezinformacija, što doprinosi eroziji javnog diskursa, kvaliteta političke i drugih vrsta debata, što na kraju dovodi do smanjenja sveukupnog povjerenja u društvu. Javila se potreba za dodatnim zapošljavanjem profesionalnih novinara, koji bi se bavili isključivo provjeravanjem tačnosti sumnjivih informacija. Počeli su sa radom i namjenski *fact-checkers* portal, kojih u BiH ima tek nekoliko.

Iako u akademskoj javnosti postoji opšti konsenzus o tome da se problemu dezinformacija, naročito u onlajn sferi, treba pristupiti kao dijelu kompleksnijeg sistema hibridnih prijetnji, to kod nas nije prepoznato od strane

državnih aktera i medijskih profesionalaca. Dezinformacije nisu prepoznate kao hibridna prijetnja, a javna debata u vezi sa ovom temom skoro i da ne postoji. Novi mediji, poput anonimnih portala, uz širenje preko društvenih mreža, ali i tradicionalnih medija, doprinose zadržavanju takve situacije, ali je očigledno da ozbiljnost problema nije prepoznata ni kod medija, ni kod donosilaca odluka u državi.

S obzirom na to da mediji pleću jake mreže i prave uhodan sistem objavljivanja dezinformacija, potrebno je razviti svijest i edukovati stanovništvo/konzumente medija da prepoznaju lažne vijesti. Edukacija korisnika/konzumenata medijskog sadržaja bila bi prvi i najvažniji korak u rješavanju problema širenja lažnih vijesti i govora mržnje kao njegove posljedice. Trenutni sistem regulacije dijelom štiti javnost od pogrešnih informacija, ali ne i od ciljanih lažnih vijesti. Zakon o informisanju ne postoji, zaštita od klevete je jedini dio u postojećim propisima na koji bi mogla da se osloni oštećena strana. Ali samo ako se radi o tradicionalnom mediju, a ne o anonimnoj platformi. Takođe, kako transparentnost vlasništva u medijima nije zakonski regulisana, nemoguće je doći do informacija u čijem je stvarnom vlasništvu određeni medij, kako bi javnost lakše procijenila kredibilitet medijskog sadržaja.

U takvim okolnostima ne postoji prepreka za postojanje anonimnih platformi koje koriste dezinformacije u službi određene političke partije ili drugog centra moći. Platforme nad kojima nema nikakvog nadzora, među kojima su i društvene mreže i blogovi, jako utiču na percepciju, izbore i angažman građana. Jako je važno da medijski profesionalci preuzmu glavnu ulogu u borbi protiv lažnih vijesti, kako ne bi došla u pitanje sloboda izražavanja.

Sloboda govora i govor mržnje

Sloboda misli i izražavanja temeljno je ljudsko pravo zaštićeno članom 19. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i priznato je kroz sve ključne međunarodne i regionalne dokumente za zaštitu ljudskih prava.

Sloboda govora označava pravo pojedinca da izrazi svoje mišljenje, bez straha da će u tome biti spriječen ili da će biti kažnjen za izraženo mišljenje. Sloboda govora osigurava razmjenu ideja i mišljenja u društvu. Ta razmjena dovodi do promjena u društvu koje osiguravaju njegov stalni napredak. Danas često

govorimo o važnosti slobode govora kao alata kojim možemo kontrolisati rad državnih organa. U tom pogledu, sloboda govora postoji kako bi građani mogli slobodno izražavati svoje nezadovoljstvo određenim akcijama države i predlagati promjene koje žele vidjeti u društvu.

Posebnu zaštitu takve slobode govora uživaju mediji i novinari. Medije nazivamo četvrtom granom vlasti tj. kontrolom vlasti baš zbog njihovog nadzora nad aktivnostima, procedurama i procesima aktuelnih nosioca javnih funkcija, ali i svih aspekata rada državne vlasti. Osim uticaja na državne institucije, važan je i uticaj medija na edukaciju, stepen i kvalitet informisanja građana.

Za "Reportere bez granica" sloboda izražavanja i informisanja je prva i najvažnija od svih sloboda. Bez slobode izražavanja i slobodnih medija nema slobodnih pojedinaca i slobodnog društva, nema demokratije. Sloboda izražavanja je sveto pravo demokratskih društava.

Pored toga što je pravo na slobodno izražavanje zagarantovano svakom pojedincu, neophodno je znati da postoje situacije kada se ono smije ograničiti. U tom smislu ono nije apsolutno ljudsko pravo od koga nema odstupanja kao što su npr. prava koja ljude štite od torture, od ropstva, od bespravnog kažnjavanja. Sloboda izražavanja se može ograničiti, a njena zloupotreba kazniti u skladu sa zakonom i to „u interesu nacionalne bezbjednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbjednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja povjerljivih informacija, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva“, navodi se u stavu 2. člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Iako je sloboda izražavanja jedno od najvažnijih demokratskih prava, ona nije apsolutno pravo. Sloboda izražavanja ne može biti neograničena i bezuslovna, ali svako ograničavanje slobode izražavanja mora biti izuzetak i imati jasne razloge i limite. Sprečavanje govora mržnje i stigmatizacije pojedinih društvenih grupa jedan je od rijetkih opravdanih razloga za ograničavanje slobode izražavanja.

U preporuci Savjeta Evrope se navodi da „govor mržnje podrazumijeva sve oblike izražavanja koji šire, raspiruju, podstiču ili pravdaju rasnu mržnju,

ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući tu i netoleranciju izraženu u formi agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, diskriminacije i neprijateljstva prema manjinama i ljudima imigrantskog porijekla“.

Napredak tehnologije rapidno redefiniše javni prostor, kanale komunikacije i načine informisanja. Internet, kao prostor koji omogućava pojedincu da izrazi svoje mišljenje, ima neograničene resurse i granice, za razliku od štampanih ili elektronskih medija. Upravo su ograničavanje slobode izražavanja i kažnjavanje govora mržnje jedan od glavnih izazova u zaštiti slobode izražavanja u digitalnom okruženju. Govor mržnje se sve učestalije pojavljuje na internetu i širi razvojem društvenih mreža, te je zbog masovnosti, dosega i količine sadržaja koji nastaje u vrlo kratko vrijeme poseban izazov za regulaciju.

Potrebno je napraviti razliku između govora mržnje i poziva na nasilje. Pozivi na nasilje, pogotovo kolektivni, u većem dijelu svijeta su zabranjeni i strogo kažnjivi. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, članom 20. zakonski zabranjuje propagiranje rata, ali i zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje. To nije isto što i govor mržnje, jer govor mržnje bi u najširoj mogućoj definiciji značio izražavanje bilo kojih negativnih stavova prema nekome ili nekoj grupaciji.

O govoru mržnje se još raspravlja na globalnom nivou. Stoga je Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije, u svojoj opštoj politici br. 15 preciznije definisala govor mržnje: „podrazumijeva upotrebu jednog ili više posebnih oblika izražavanja – zastupanje, promociju ili podsticanje na omalovažavanje, mržnju ili osudu nekog lica ili grupe lica, kao i uznemiravanje, uvrede, negativne stereotipe, stigmatizaciju ili prijetnje nekom licu ili licima i bilo kakvo opravdavanje svih ovih oblika izražavanja – koji se zasniva na ilustrativnom spisku ličnih svojstava ili statusa koji uključuju „rasu“, boju, jezik, vjeru ili uvjerenje, nacionalnost ili nacionalno, etničko ili drugo porijeklo, starost, invaliditet, pol, rod, rodni identitet i seksualnu orijentaciju“.

Govor mržnje kao takav nije definisan kao pojam u krivičnim zakonima koji su na snazi u BiH. Krivičnim zakonom BiH (član 145.a), Krivičnim zakonom FBiH (član 163.), (član 359.) i Krivičnim zakonom Distrikta

Brčko BiH (član 160.) inkriminirano je krivično djelo „izazivanje vjerske i nacionalne mržnje i netrpeljivosti“. Krivični zakon RS propisuje krivično djelo „Javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje“.

Govor mržnje zabranjen je i Zakonom o zabrani diskriminacije, Zakonom o ravnopravnosti polova, Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH, kao i Izbornim zakonom Bosne i Hercegovine. Od 2019. godine, govor mržnje moguće je prijaviti Ombudsmenu za ljudska prava BiH.

Kada se govori o medijima uvijek se ističe njihova funkcija čuvara demokratije. U toj ulozi treba da budu proaktivniji kada je govor mržnje u pitanju s obzirom da on predstavlja negiranje temeljnih demokratskih vrijednosti. Mediji treba da budu kontrolori sadržaja kako bi minimizirali ili potpuno zabranili sve oblike izražavanja koji raspiruju mržnju bez obzira da li se radi o rasi, polu, seksualnoj orijentaciji ili bilo kojoj drugoj posebnosti.

Uzimajući u obzir sve navedeno, jasno je da je pitanje slobode izražavanja i suzbijanja govora mržnje kompleksno pitanje, te da se ne može svesti samo na uklanjanje takvog sadržaja iz javnosti, bilo da se radi o govoru mržnje na internetu ili u bilo kojem drugom javnom prostoru. Govor mržnje ne može se rješavati parcijalno, samo na društvenim mrežama, već treba razmišljati o holističkim i komplementarnim rješenjima koja uključuju građanski odgoj i obrazovanje, medijsku pismenost, te efikasno i brzo kažnjavanje najtežih oblika govora mržnje.

Politički uticaj na medije

Jedan od vjerovatno najvećih problema i prepreka slobodnom funkcionisanju medija u BiH je snažan uticaj politike na njih. Mediji su najvažniji faktor političke komunikacije i stvoren je uzajaman odnos, pa stoga politički subjekti imaju snažan interes za kontrolom medija.

Mediji i politika međusobno su uslovljeni; odnos, međutim, ipak preteže u korist medija, jer bi politika teško opstala bez medija, dok bi mediji bez politike bili zakinuti, ali ne bi propali. Mediji predstavljaju posrednika između politike i javnosti, a pristup njima nikada nije bio lakši. Novinarstvo u BiH se razvijalo pod snažnim uticajem politike. Samim tim, nije se nikada u dovoljnoj mjeri razvila ni nezavisna uređivačka politika

u medijima. Umjesto situacije da javnost putem medija kontroliše vlast, stvorena je obrnuta situacija, koja je donijela brojne negativne pojave, kao što su cenzura ili kontrola informacija koje se objavljuju. Sistem državne kontrole, kakav je bio za vrijeme SFRJ, nakon rata je zamijenjen sistemom kontrole od strane političkih partija i elita, kao i poslovne zajednice, koja je, takođe, u konačnici snažno povezana sa političkim odnosima.

Mediji su u potpunosti postali politički instrument, što je ocijenjeno i u izvještajima Freedom House. Kako ova organizacija navodi, u BiH je sloboda izražavanja zakonski garantovana, ali u praksi ograničena. Novinari su tokom svog rada suočeni s političkim pritiskom, uz uznemiravanje, prijetnje i napade. Postoji velik privatni medijski sektor, uključujući mjesta koja su povezana s lokalnim političkim strankama. Posebno je naglašen i politički uticaj koji politički subjekti imaju na javne emitere u BiH.

Snažan uticaj politike doveo je do još nekih negativnih pojava, kao što je politički klijentelizam, koji je u BiH jako izražen. U zamjenu za različite oblike političke i ekonomske podrške medijski radnici/vlasnici medija postali su snažni zagovornici određenih političkih interesa. To je dovelo i do pojave zagovaračkog/navijačkog novinarstva. Sadržaji se tendenciozno plasiraju, prisutna je snažna podrška određenim političkim krugovima, te negativno izvještavanje o političkim protivnicima.

Političke elite najsnažnije utiču na rad medija kroz finansiranje. S obzirom da je prisutan veliki broj medijskih kuća, čije potrebe ne može podmiriti trenutno tržište oglašavanja, mnogi mediji su finansirani od strane entitetskih/ kantonalnih ili lokalnih vlasti. Riječ je o pojavi koja se provodi na tri načina: organi uprave ili javne institucije nabavljaju usluge medijskih kuća za „potrebe medijske promocije“, davanje određenih grantova medijskim kućama, kao i direktno oglašavanje.

Isto tako, politički krugovi učestvuju i u vlasništvu nad medijima, kako na direktan/neskriven način, tako i putem posrednika. Primjećena je pojava u kojoj su vlasnici određenih medija čak i osnivači političkih stranaka, dok je mnogo češći primjer u kojem su vlasnici medija članovi ili visokorangirani funkcioneri pojedinih stranaka, kao i rodbinska povezanost između političara i novinara/urednika.

Novinari, mediji i etika

U savremenim pluralističkim društvima medijska sloboda podrazumijeva moralnu odgovornost koju za svoje djelovanje preuzimaju svi medijski radnici – od novinara do izdavača. Osnovna funkcija medija je kvalitetno informisanje, obrazovanje i upućivanje građana, te podsticanje javne rasprave. Kako bi svoj zadatak u društvu izvršavali što kvalitetnije, mediji bi morali da djeluju u okvirima profesionalne etike novinarske struke. Pritom je osnovni kriterijum moralnog djelovanja poštovanje čovjekovog dostojanstva.

“Tri temeljna pitanja kada je riječ o novinarskoj etici jesu istina, nezavisnost i razumijevanje posljedica novinarskih i medijskih postupaka. Istina, koju uvijek treba preispitivati, najbitniji je dio novinarske etike. Nezavisnost kako o spoljnim političkim i društvenim silnicama, tako i o unutarjnim uredničkim ili vlasničkim pritiscima je druga bitna vrijednost. Konačno, razumijevanje i briga o posljedicama novinarskih postupaka treba uzeti kao treći među najvažnijim pojmovima oko kojih se mora kretati svaka rasprava o novinarskoj etici. Upravljačka strategija u medijima mora voditi računa o potrebi dijaloga, dogovaranja i pregovaranja unutar svoje branše, kako ne bi nikada izgubili iz vida činjenicu da mediji ne služe primarno profitu, nego daleko višim ciljevima”.²

Većina zakona i kodeksa za medije nalaže kako je važno da novinari prenesu istinite i bitne informacije svojoj publici. Novinar je u svom izvještavanju dužan da slijedi etička načela istinitosti, objektivnosti, slobode i odgovornosti – prema publici, prema onima o kojima piše, prema izvorima informacija, kao i odgovornosti prema samom sebi.

Novinarska profesija uključuje prava i obaveze, slobode i odgovornosti. Osnovni principi etičkog razmišljanja u novinarstvu ukazuju da mora biti postavljena jasna distinkcija između vijesti i mišljenja. Vijest je informacija o činjenicama i podacima, dok stavovi prenose razmišljanja, ideje, uvjerenja i vrednuju sudove. Emitovane vijesti treba da budu zasnovane na istini, na temelju odgovarajućih načina dokazivanja i nepristrasnosti u prezentaciji, opisivanju i naraciji.

U novinarstvu, informacije i mišljenja moraju biti usklađeni s pretpostavkom o nevinosti, a posebno u

² Aidan White; Secretary General, International Federation of Journalists

slučajevima koji su još u razmatranju. U tom slučaju, novinarstvo treba da se suzdrži od procjena. Mora se poštovati pravo pojedinaca na privatnost. Osobe koje obavljaju dužnost u javnom životu imaju pravo na zaštitu svoje privatnosti, osim u slučajevima kada njihov privatni život može da utiče na njihov javni život. Činjenica da se jedna osoba nalazi na javnoj funkciji joj ne oduzima pravo poštovanja privatnosti.

U novinarskoj profesiji konačni ishod ne opravdava sredstva, zbog toga informaciju moramo dobiti pravnim i etičkim putem. U slučaju netačne ili neistinite vijesti, na zahtjev odgovarajućih osoba, vijest putem medija mora biti korigovana i ovaj proces treba da uključuje sve pogrešne vijesti. U cilju obezbjeđivanja visoko kvalitetnog posla i nezavisnosti novinara, mora im se obezbijediti dostojanstvena plata i odgovarajući uslovi rada i olakšice.

U svrhu nadgledanja sprovođenja etičkih principa, samoregulaciona tijela ili mehanizmi moraju biti ustanovljen i uključivati izdavače, novinare, udruženja korisnika medija. U BiH postoji Savjet za štampu i onlajn medije - samoregulativno tijelo za štampane i onlajn medije, koje kao takvo nema mehanizme kažnjavanja, već ulogu posrednika između čitalaca i štampanih i onlajn medija putem žalbi. Sistem samoregulacije medija u BiH je nedovoljno efikasan. Regulatorna agencija za komunikacije, prema Zakonu o komunikacijama BiH, ima prepostavku izvršne akcije sankcije u slučaju kršenja odredaba kodeksa.

Novinari se često nalaze u situacijama gdje moraju razmišljati koji je pravilan način prezentovanja određene informacije, te kako ostati objektivan i iznijeti priču koja će aktivirati publiku. Novinari u BiH imaju Kodeks za štampu BiH, kao i Kodeks časti, koji obuhvata osnovna etička načela profesije i djelovanja. Ne postoji nijedan izgovor da svaki novinar u BiH ne poznaje etički kodeks u potpunosti.

Zaključci i preporuke

Analiza je pokazala trenutno stanje u oblasti medija u BiH. Iako je u pojedinim oblastima, kao što je dekriminalizacija klevete, BiH prva zemlja u Evropi koja je donijela takve zakone o zaštiti od klevete, situacija u medijima nije nimalo zadovoljavajuća. Nedovršena zakonska regulativa na svim nivoima ostavlja mogućnost politici i finansijskim moćnicima da direktno, u sivoj zoni, a bez posljedica, utiču na kreiranje javnog mnjenja.

S druge strane, Zakoni o slobodi pristupa informacijama obavezao je javnu upravu na komunikaciju sa javnosti, ali treba imati na umu da su to građanski zakoni, a ne novinarski. Javnoj upravi je ipak ostavljena mogućnost da, kroz odugovlačenje i pozivanjem na duge rokove, krije informacije koje su od značaja za javnost. U skladu sa definisanim problemima, potrebno je:

- Pokrenuti širu raspravu na svim nivoima unutar BiH o potrebi donošenja zakona o medijima (ili zakona o informisanju); Zakon bi, između ostalog, trebao precizno definisati šta je medij, šta podrazumijeva javno informisanje, koji je rok u kojem javna uprava mora da odgovori novinaru; obavezao bi izdavača da redovno obavještava javnost o vlasničkoj strukturi, poslovnim rezultatima, prosječnom tiražu, čitanosti, slušanosti i gledanosti; definisao bi i prava, ali i odgovornost novinara, glavnih urednika i medija za javnu riječ; definisao bi prava i obaveze javne uprave i u konačnici uredio medijski prostor i tako omogućio viši stepen slobode medija u BiH;
- Pokrenuti širu raspravu o potrebi donošenja zakona o transparentnosti vlasništva nad medijima;
- Pokrenuti širu diskusiju o stvarnoj ulozi tri javna emitera, te o potrebi donošenja novih zakonskih propisa, kojim bi bio onemogućen direktan upliv politike u rad, imenovanje upravnih odbora i programskih savjeta u kreiranju programskog sadržaja;
- Promovisati potrebu medijskog i informacijskog opismenjavanja javnosti u BiH, u šta treba uključiti medije, javnu upravu, ali i kompletan sistem obrazovanja;
- Uspostaviti kvalitetniji dijalog medija i politike, kada je u pitanju dekriminalizacija klevete;
- Kroz javnu kampanju podsticati na intenzivnije prijavljivanje govora mržnje; razmisliti o eventualnom ukidanju komentara u onlajn-medijima, te mogućnostima redukcije govora mržnje na društvenim mrežama, s ciljem suzbijanja raspirivanja bilo kakve netrpeljivosti;
- Pokrenuti širu raspravu, uključujući medije, upravu, ali i akademsku javnost, o potrebi i načinima borbu protiv lažnih vijesti;
- Uspostaviti kvalitetniji dijalog predstavnika medija i politike (javne uprave i drugih nosilaca javnih funkcija na svim nivoima).

* * *

Ovaj dokument nastao je zalaganjem alumnista Škole za političke studije Vijeća Evrope u Bosni i Hercegovini. Stavovi izneseni u ovom dokumentu ne odražavaju nužno stavove Vijeća Evrope i ambasade Norveške u BiH.